

Vaka Çalışması ve İnceleme: Elvan Ergut'un, "Ulusal bir Mimari Oluşturmak: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari ve Ulus-Devlet" (State University of New York - Binghamton, USA, 1998) ve Haluk Zelef'in "Türk Ulusal Kimliği Temsili Üzerine bir Araştırma: Yurtdışındaki Binalar" (Middle East Technical University, Ankara, 2003) Eleştirisi

Christopher S. WILSON*

Birbirinden farklı kıtalarda dört sene aralıklarla tamamlanan bu iki doktora tezinin ikisi de 20. yüzyıl Türkiye Cumhuriyeti mimarisi ile ilgilidir. Ergut ve Zelef temelde aynı konuyu incelerken, kullandıkları metot ve bakış açıları farklılaşır. Ergut'un yoğunlaştığı nokta, 1920'lerin sonundan 1950'lere kadar Türkiye'de inşa edilen mimariyi etkilediği kadarıyla milliyetçilik söylemidir: "Çalışmanın asıl amacı 'ulusal mimari' inşasını, 'ulus' inşasıyla karşılıklı bir ilişki içerisinde incelemektir; bu anlamda mimari üretim, hem 'ulus'-inşasının bir sonucudur, hem de onun bir bileşenidir."¹ Zelef'in odağı ise 1923-2003 arası ülke dışında inşa edilmiş (sergi pavyonları, kültür merkezleri, anıtlar, dini merkezler ve özellikle elçilikler), "Türkiye'yi temsil eden" mimariyi etkilediği kadarıyla kimlik söylemidir: "Anavatanı temsil etme amacıyla inşa edilmiş ve özellikle diplomatik temsilcilerin kullandığı binalar üzerine yoğunlaşmıştır."²

Ergut tartışmanın arkasında yatan "Türk ulusal mimarisinin" oluşumundaki etkileri inceleyip, insanların Türkiye'deki mimaride nasıl bir Türklük gördüklerini inceler. Zelef ise Türkiye dışındaki mimaride "Türklük" temsilini anlamaya çalışır ve böylece insanların Türkiye dışındaki mimaride "Türklüğü" nasıl algıladıklarına bakar. Her iki çalışmada da belirgin olan şey, Türkler kadar Türk olmayan yabancıların da "Türklüğün" mimari tanımının peşinde olduğudur. Bu iki tez arasındaki en büyük fark, bahsi geçen zaman aralığıdır. Ergut'un tezi 1920'leri sonu ilâ 1950'lerin başı arasına odaklanırken, Zelef'inki 1923'den 2003'e kadar, yani tezin tamamlandığı yıla kadar gelen tüm Cumhuriyet tarihini kapsar. Bu zaman dilimi farkı ileride daha detaylı tartışılacaktır.

---

* Yrd. Doç. Dr., İzmir Ekonomi Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi Mimarlık Bölümü.

1 Ergut, T. Elvan, "Ulusal bir Mimari Oluşturmak: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari ve Ulus-Devlet", State University of New York - Binghamton, 1998, s. 8-9.

2 Zelef, Haluk, "Türk Ulusal Kimliği Temsili Üzerine bir Araştırma: Yurtdışındaki Binalar", ODTU, 2003, s. 21-22.

Tezlerin felsefi dayanakları açısından şunları söylemek mümkündür: Ergut 90 sayfa, yani tezin %38'ini, "Ulus Oluşturmak" ve "Ulus Fikrinin Yayılması" üzerine yazar. "Ulus Fikrinin Yayılması" bölümü, Anderson,³ Gellner,⁴ Greenfeld,⁵ Hobsbawm and Ranger,⁶ Said⁷ ve Smith⁸ gibi yazarlar tarafından milliyetçilik üzerine yazılmış klasik eserlerin bir eleştirisidir. Ergut bu kavramları ve tarihsel analizleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması süreciyle ilişkilendirir. Ergut özellikle Türk durumuna hitap eden "milliyetçilik mesajlarının" altını çizer: "geçmiş/gelecek", "Doğu/Batı" ve "ulusal/uluslararası." Bazı bilim adamları bu dikotomilerin sadece Türkiye özelinde etkin olmayıp, milliyetçiliğin doğasında da yattığını düşünür. Ancak bunlar, Ergut'un daha sonraki Türk ulus-devlet oluşumu tartışmasında oldukça faydalı olacaklardır.

Zelef ise "Ulusal Kimlik", "Ulusal Kimliğin Yurtdışı Binalar Yoluyla Resmi Temsili", "Dış İlişkilerde Kimlik ve Ötekilik", "Kimlik ve Mimari" ve "Kimlik ve Mimarlar" gibi başlıklar üzerine sadece 19 sayfa yazarak, konuya tezin %8'ini ayırır. Ergut'un tezi, belki biraz fazla bile kaçarak Zelef'inkinden çok daha yoğun bir teorik temele oturur. Ama en azından araştırmasının arka planını iyi anladığı söylenebilir. Elbette Zelef'in de araştırmasına dair bu tip sağlam bir altyapısı olabilir, ama bu, tezin giriş bölümüne yeteri derecede yansımamıştır. Mesela, "Kimlik ve Mimari" üzerine yazılan dört sayfa, bir yüksek lisans tezi için bile yeterli sayılmaz. Doğrusu sadece bu konu bile üzerine başlı başına bir doktora tezi yazılacak kadar geniştir.

İki yazar tarafından kullanılan metot ve araştırma tekniklerine bakıldığında, Ergut'un konusunu birçok katmana böldüğü görülür ("Başkent", "Ulusal Stil", "Uluslararası Stil", "Mimari ve Devlet" ve "Mimari Uzmanlaşma"). Ergut tezinde yirmi binadan bahseder, ama temel olarak bir bina üzerinde yoğunlaşır: 1946'da Paul Bonatz tarafından Ankara Opera Binasına dönüştürülen Şevki Balmumcu'nun 1933 Ankara Sergi Binası. Zelef ise 184 binayı kronolojik olarak dört zaman dilimine böler ve her dilim için bir tema belirler: 1923-1950: Türk Kimliğini Temsil Etme (devletin rolü); 1950-1980: Türk Kimliği Tasarlama (tasarımcıların rolü); 1980-1990: Türk Kimlik İnşası (inşaat şirketlerinin rolü) ve 1990-2003: Post-Modern Türk Kimliği (tarihin rolü). Bu 184 örneğin on tanesi, her bölümün temasını ortaya çıkarmak için tez boyunca vurgulanmıştır. Zelef'in tezi, binaları, seçtiği bazı temalara göre organize etmeye çalışan bir incelemedir. Ergut'unki ise mimarinin üretiminden ziyade söylemi üzerinde duran çok daha sınırlı bir tezdır.

Bu karşılaştırmada ilginç olan şey ise bu metodolojilerin, tezlerin yazıldığı kurumsal bağlam ile uyumsuz oluşudur. Ergut'un araştırması, mimari ilgisi ve

3 Anderson, Benedict. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London: Verso, 1983.

4 Gellner, Ernst, *Nations and Nationalism*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1993.

5 Greenfeld, Liah, *Nationalism: Five Roads to Modernity*, Cambridge, USA: Harvard Univ. Press, 1992.

6 Hobsbawm, Eric, Terence Ranger (haz.), *The Invention of Tradition*, Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1983.

7 Edward W. Said, *Orientalism: Western Conceptions of the Orient*, New York: Pantheon Books, 1978.

8 Smith, Anthony D., *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford: Blackwell, 1986.

uzmanlığı olan bir sanat tarihçisinin (Prof. Anthony D. King) rehberliğinde, bir Sanat Tarihi bölümünde ilerlerken, Zelef'in araştırması mimari form teorisine ilgi duyan bir mimarın (Prof. Selahattin Önür) önderliğinde gerçekleşmiştir. Yani Zelef'in kullandığı daha geleneksel sanat tarihi metodolojisi, bir sanat tarihi bölümüne mensubiyetin sonucu değildir.

Benzer şekilde, iki tez, mimarlık tarihi konusuna zıt yaklaşımlar benimser. Ergut, mimarlık tarihine bina stillerini tarif etmenin yanı sıra yerleşik çevrenin bir kültür tarihi olarak pay biçen yorumcu/tarihsel bir bakış benimser. Ergut'un çıkardığı sonuçlar, erken Cumhuriyet tarihinin geleneksel mimarlık tarihinin bir eleştirisini veya yeniden yorumlanmasını içerir; 1923-1930 arası Birinci Ulusal Stil, 1930-1940 arası Birinci Uluslararası Stil ve 1940-1950 arası İkinci Ulusal Stil olarak tanımlar. Ergut'un işaret ettiği gibi problem şudur: İsminden de anlaşılacağı gibi bu tip bir tasnif sadece resmi stilistik temellere dayanır ve bu binaların oluşturulmasında yer alan sosyal etkenlerin -yani mimarların ve müşterilerin (genelde Türk devleti)- fikirlerini incelemeyiz.

Bu sosyal etkenler göz önüne alındığı zaman Ergut, Ulusal/Uluslararası stil tasnifinin bir başka yorumunu ortaya koyar. Stilistik farklar bir kenara konduğu zaman her üç dönem de aynı şeyi başarmaya çalışmaktadır; üçü de mimari yöntemlerle Türk ulusunun fikir ve ideallerini ifade etmeye ve mimaride "Türklüğü" temsil etmeye çalışmaktadır. Aynı amaca ulaşmak için farklı formların seçilmiş olması, Ergut'un sunduğu gibi ABD'nin Washington şehri ve Nazi dönemi mimarisinde kullanılan aynı klasik formların hem demokrasiyi hem de diktatörlüğü temsil etmesi gibi mimaride anlamın bağlamsallığına işaret eder. Birinci Ulusal Stil vs. ile ilgili bu sonuçlar, erken Cumhuriyet mimarisinin geleneksel "hikayesini" kırıp, yine de dönemin dinamiklerini anlayabilmemiz açısından çok fayda sağlar. Bu sonuçlar Türk olmayan örnekler için de geçerlidir. Ergut'un bu yorumunu mümkün kılan, Aslanoğlu,⁹ Tekeli, Yavuz-Özkan, Batur, Alsaç, Tapan, Yücel ve Sey'e¹⁰ ait öncü çalışmalarıdır.

Buna karşın, daha önceden belirtildiği gibi, Zelef uzun bir zaman zarfını egemen temalara (hareketler, stiller veya başka düşünme biçimleri) bölerek anlamaya çalışan geleneksel sanat-tarihsel bir inceleme usulünü benimser. Aslında Zelef, bu çalışmaların basit tanımlamalarına dalmak yerine, kimlik konusuna ve bunun belirli bir binayı şekillendirmedeki rolüne değinir. Ancak tezin bazı bölümlerinde o kadar çok binadan bahseder ki okuyucu adeta bunaltır. Zelef daha önceden yazılmamış bir tarihi yazmaktadır. Bu anlamda metni, kapsadığı iddialı zaman diliminden de anlaşılacağı gibi öncü niteliktedir. Ergut ise olduğu gibi yorumlayacak öncül kaynaklara sahip değildir. Sonuç olarak her konuya hem metinde hem geniş dipnotlarda değinir. Çoğu sayfanın ortalama %25'i dipnotlardan oluşur. Hatta sayfaların büyük bir

9 Aslanoğlu, İnci, *Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı 1923-1938*, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1980.

10 Tekeli, İlhan, "The Social Context of the Development of Architecture in Turkey"; Yavuz, Yıldırım and Suha Özkan, "The Final Years of the Ottoman Empire" and "Finding a National Idiom: First National Style"; Batur, Afife, "To Be Modern: Search for a Republican Architecture"; Alsaç, Üstün, "The Second Period of Turkish National Architecture," Tapan, Mete, "International Style: Liberalism in Architecture"; Yücel, Atilla, "Pluralism Takes Command: The Turkish Architectural Scene Today"; Sey, Yıldız, "To House the New Citizens: Housing Policies and Mass Housing"; Holod, Renata and Ahmet Evin (haz.), *Modern Turkish Architecture* içinde, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1984.

çoğunluğunu %50 dipnotlar, %50 metin oluşturur. Dipnotların içinde akan alternatif bir anlatı okumak mümkün olsa da, eleştirinin düşüncesine göre notlar çok fazla kapsamlı olup, son yayından önce yeniden incelenmelidir.

İki tezdeki çizimlerin sayı ve sıklığı da bu analize eklenmiştir: Ergut 55 çizim kullanır ama 23'ü (%42) sadece Sergi Binası/Opera Binası ile ilgili olup, günümüz iç ve dış görüntülerini yansıtır. Ayrıca kalan çizimlerin 8 tanesi (toplamın %15'i) özel binaları göstermeyip, 1920 ve 1940'larda Ankara'nın gelişimini "önce" ve "sonra" çizimleriyle yansıtır. Benzer şekilde Zelef 66 çizim kullanır ve bunların 31 tanesi (%47) bölüm temalarını destekler niteliktedir. Kısacası metin ve dipnotlarında Zelef çok yüksek sayıda, Ergut ise aksine çok az binadan bahsederken, her iki durumda da "önemli" noktaların çizimler vasıtasıyla hatırlatıldığını görürüz.

Sosyo-ekonomik amaçları açısından tezlerin ikisi de mimari ve mimarlık tarihi disiplinlerinin dışında daha geniş sonuçlar peşindedir. İki durumda da yazarlar, sosyal fenomenleri (sergiler veya yurtdışı binalar) daha büyük konulara (milliyetçilik ve Türk kimliği) bağlamaktadır. Ergut, milliyetçiliği soyut bir şekilde tartışmayı, 19. yüzyıl boyunca ulus-devletle beraber yükselen milliyetçilik ve müze-galeri-sergi salonları kalabalığının doğasında yatan sergi süreciyle bağdaştırır. Ergut, "ulusal mimari" kavramını hem mecazi olarak (ulusların yaratılması) hem de tam anlamıyla (ulus yaratılmasında mimarinin kullanımı) ulus inşasıyla yakın bir ilişkide incelemeye çalışır; bunu yaparken Bonatz'ın Opera Evi, yıllık İzmir Uluslararası Festivali, Cumhuriyet dönemi Halk Evleri ve diğer daha küçük sergileri tartışır. Zelef, bir şekilde Türk bağlantısı olup Türkiye dışında inşa edilmiş bütün binaların listesini (bulabildiği kadaryla) baştan aşağı derlemiştir. Tezin sonunda Zelef son derece kapsamlı üç tablo sunar; 1923-2003 arası bitirilmiş veya planlanmış bütün Türk elçilikleri projelerini, 1950-2003 arası Türk mimarların Türkiye dışında verdiği bütün eserleri (sadece elçilik binalarını değil) ve 1995-2003 arası Türk inşaat şirketleri tarafından gerçekleştirilen bütün projeleri (sadece binaları değil ayrıca inşaat mühendisliğini de) kağıda döker.

Kaynak kullanımı açısından bakıldığında her iki tezin de birincil kaynaklarından çok sağlam bir şekilde istif ettiği görülür. Ergut mimarlık dergilerini, devlet yayınlarını ve dönemin gazetelerini, Zelef ise bu tür kaynaklara ek olarak diplomat ve mimarlarla gerçekleştirdiği 23 kişisel mülakatı ve 15 diplomat hatıratının eleştirisini kullanır. Ergut'un birincil kaynak kullanımı, özellikle bu dönemde mimarlık mesleği söylemi üzerine olan bölümde başarılıdır. İkincil kaynak kullanımı benzer şekilde başarılı olmakla birlikte doktora tezinin teslim tarihinden (Eylül 1998) sonra yayınlanan eserleri -özellikle Bozdoğan¹¹- kaçırmaması bakımından sınırlı kalmıştır. Zelef'in tezinin en kuvvetli noktası ise yürüttüğü mülakatlar başta olmak üzere kullandığı birincil kaynaklardır. Konu tezin teslim tarihine kadar uzandığı için yazar internet kaynaklarından da faydalanmıştır.

Sonuç olarak, her iki tezin de kendi farklı yönleriyle Türk mimarlık tarihi yazımına çok değerli katkıları vardır. Ergut, Türkiye içerisinden 20. yüzyıl Türk mimarisi tasnifine başarılı bir şekilde meydan okurken, Zelef 20.yüzyıl Türkiye dışı Türk mimarisi tasnifini yapılandırır. Zelef'in tasniflerini tartışmak gelecek akademisyenlere düşer.

Çeviren: Ayşe Tek Başaran

11 Bozdoğan, Sibel, *Modernism and Nation Building: Turkish Architectural Culture in the Early Republic*, Seattle: University of Washington Press, 2001.